

ρουσιάζει ένα νόμο, πού καταπολεμεί τὴν ἀλαζονεία μου, ὅταν συγκρίνω τὴ συμπεριφορὰ μου μὲ τὸν νόμο αὐτὸ καὶ βλέπω νὰ δείχνεται στὴν πράξη ἢ ὑπακοὴ σ' αὐτὸν τὸν νόμο, κι ἄρα καὶ ἡ δυνατότητα νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ κανεὶς. Τώρα μπορεῖ ἐγὼ νὰ ἔχω συνείδηση ὅτι κατέχω καὶ ἐγὼ ἓνα τέτοιο βαθμὸ ἀκεραιότητος, κι' ἐν τούτοις ὁ σεβασμὸς παραμένει. Γιατί, ἀφοῦ στὸν ἄνθρωπο καὶθε καλὸ εἶναι πάντοτε ἀτελές, ὁ νόμος, πού φανερώνεται μὲ ἓνα παράδειγμα, καταπολεμεί γιὰ πάντα τὴν ὑπεροψία μου, γιατί αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, πού τὸν βλέπω μπροστά μου,— πού ἡ ἀτέλεια, πού μπορεῖ πολὺ καλὰ νὰ ὑπάρχη καὶ σ' αὐτόν, δὲν μοῦ εἶναι τόσο φανερό ὅσο ἡ δική μου.—μοῦ παρουσιάζεται σὲ ἓνα ρῶς καθαρώτερο, καὶ μοῦ χρησιμεύει γιὰ μέτρο. Ὁ σεβασμὸς εἶναι ἓνας δασμὸς, πού, θέλουμε, δὲ θέλουμε, δὲν μπορούμε ν' ἀρνηθοῦμε σ' ὅποιον τὸν ἀξίζει. Μπορούμε ἴσως νὰ μὴν ἀφήσουμε νὰ ἐκδηλωθῇ ἐξωτερικὰ, ἀλλὰ ποτὲ δὲν μπορούμε ν' ἀποφύγουμε νὰ τὸν αἰστανθοῦμε ἐσωτερικὰ.

Ὁ σεβασμὸς εἶναι τόσο λίγο συναίσθημα ἡδονῆς πού μὲ μεγάλη δυσκολία τὸν παραδεχόμαστε γιὰ κάποιον ἄνθρωπο. Προσπαθοῦμε νὰ βροῦμε κάτι τι, πού νὰ ἐλαττώσῃ τὸ βάρος, πού νοιώθουμε σ' ἓνα τέτοιο παράδειγμα, κάποιο ἐλάττωμα πού θὰ τὸν ταπείνωνε. Καὶ οἱ νεκροὶ ἀκόμα, εἰδικῶς ἂν τὸ παράδειγμά τους φαίνεται ἀμίμητο, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σίγουροι πὼς θὰ γλυτώσουν αὐτὴ τὴν κριτικὴ. Ἀκόμα κι' ὁ ἠθικὸς νόμος στὸ παγκόσμιον μεγαλεῖο του, εἶναι ἐκτεθειμένος στὴν προσπάθεια αὐτὴ νὰ προστατευτῇ ἀπὸ τὸ σεβασμὸ. Πιστεύετε πὼς θὰ πρέπει νὰ ἀποδώσουμε σὲ ἄλλα αἷτια τὴν ἐπιθυμία νὰ κατεβάσουμε στὴ συνηθισμένη μας κλίση τὸν ἠθικὸ νόμο, καὶ τὴν προσπάθεια νὰ κάνουμε αὐτὸ τὸν νόμο εὐχάριστο δίδαγμα τοῦ καλῶς ἐννοουμένου συμφέροντός μας, παρὰ στὴν ἀνάγκη πού αἰσθανόμαστε νὰ ἐλευθερωθοῦμε ἀπὸ τὸν τρομακτικὸ σεβασμὸ,

πού μᾶς δείχνει μὲ τόση αὐστηρότητα τὴν ἀναξιότητά
 μας; Καὶ μ' ὅλ' αὐτὰ σ' αὐτὸ τὸ σεβασμὸ ὑπάρχει, ἄλλω-
 στε τόσο λίγη δυσαρέσκεια, πού μιὰ καὶ παραμερίστηκε ἢ
 ἀλαζονεῖα καὶ παραχωρήθηκε σ' αὐτὸ τὸ σεβασμὸ μιὰ
 πρακτικὴ ἐπιρροή, δὲν χορταίνουμε νὰ βλέπουμε τὸ με-
 γαλεῖο αὐτοῦ τοῦ νόμου, καὶ ἡ ψυχὴ πιστεύει πὼς ἐξυ-
 ψώνεται στὸ ἴδιο μέτρο, πού βλέπει νὰ ἀνυψώνεται
 πάνω ἀπ' αὐτὴν καὶ ἀπὸ τὴν εὐθραυστη φύση τῆς ὁ
 ἅγιος νόμος. Στὴν πραγματικότητα, μεγάλα ταλέντα καὶ
 μιὰ δραστηριότητα ἀνάλογη πρὸς αὐτὰ μποροῦν ἐπίσης
 νὰ προκαλέσουν τὸ σεβασμὸ, ἢ ἓνα ἀνάλογο αἶσθημα.
 Καὶ εἶναι ἐντελῶς ἄρμοστο νὰ τοὺς ἀφιερῶσουμε τό σε-
 βασμὸ, καὶ φαίνεται πὼς σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι ὁ θαυ-
 μασμός ταυτίζεται μ' αὐτὸ τὸ αἶσθημα. Ἀλλά, ἂν πα-
 ρατηρήσουμε ἀπὸ πρὸς κοντὰ, θὰ δοῦμε πὼς, μιὰ καὶ πα-
 ραμένει πάντοτε ἀβέβαιο τὸ πόσο μέρος κατέχει στὴν
 ἱκανότητα τὸ ἔμφυιο ταλέντο καὶ πόσο ἡ μόρφωση μὲ
 τὴν ἰδιαίτερή της ἐφαρμογὴ, ὁ λόγος μᾶς παρουσιάζει
 τὴν ἱκανότητα αὐτὴ σάν καρπὸ πιθανώτατα τῆς μόρφω-
 σης, καὶ ἄρα σάν ἀξία, πού ἐλαττώνει σημαντικὰ τὴν
 ἀλαζονεῖα μας, καὶ τὸ λογικὸ μας ἀποδοκιμάζει τὴ στά-
 ση μας καὶ μᾶς προτρέπει νὰ ἀκολουθήσουμε ἓνα τέτοιο
 παράδειγμα, κατὰ τὸν κατάλληλο γιὰ μᾶς τρόπο. Δὲν εἶ-
 ναι λοιπὸν ἀπλὸς σεβασμὸς αὐτὸς ὁ θαυμασμός, πού ἐκ-
 δηλώνουμε σ' ἓνα τέτοιο πρόσωπο (ἰδίως στὸ νόμο, πού
 τὸ παράδειγμά του μᾶς ἐκδηλώνει). Τὸ πρᾶγμα αὐτὸ ἐπι-
 βεβαιώνεται κι' ἀπὸ τὸ γεγονὸς, πὼς ὁ ὄχλος τῶν θαυ-
 μαστῶν, μόλις μάθῃ κάτι τι γιὰ τὴν κακὴ πλευρὰ τοῦ
 χαρακτῆρα ἑνὸς τέτοιου ἀνθρώπου, (ὅπως π. χ. γιὰ τὸ
 Βολταῖρο) παύει πιά νὰ ἔχη σεβασμὸ πρὸς αὐτόν. Ἀλλά
 ὁ ἀληθινὸς λόγιος αἰσθάνεται ἀκόμα αὐτὸ τὸ σεβασμὸ
 τοῦλάχιστον ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ταλέντου του, γιατί
 κι' αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ βρῖσκεται σὲ
 μιὰ ἀπασχόλησι καὶ σὲ μιὰ κατάστασι, πού τοῦ δη-

μιουργοῦν, κάποτε, ἓνα νόμο νά μιμηθῆ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο.

Ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο εἶναι λοιπὸν τὸ μοναδικὸ καὶ ἀναμφίβολο ἠθικὸ κίνητρο, ὅπως ἐπίσης τὸ συναίσθημα αὐτὸ δὲν ἐφαρμόζεται σὲ κανένα ἀντικείμενο γι' ἄλλη αἰτία ἔκτος ἀπ' αὐτήν. Ὁ ἠθικὸς νόμος καθορίζει ἀντικειμενικά καὶ ἄμεσα τὴ βούληση στὴ λογικὴ κρίση. Ἀλλὰ ἡ ἐλευθερία, ποὺ ἡ αἰτιότητά της καθορίζεται μόνο ἀπὸ τὸ νόμο, συνίσταται ἀκριβῶς στὸ ὅτι περιορίζει ὅλες τὶς κλίσεις κάτω ἀπὸ τὴν ὑπακοὴν στὸν καθαρὸ τῆς νόμο. Τώρα αὐτὸς ὁ περιορισμὸς ἔχει κάποια ἐπίδραση στὸ συναίσθημα, προκαλεῖ κάποια δυσαρέσκεια, ποὺ μπορούμε νά τὴ γνωρίσουμε a priori μὲ τὸν ἠθικὸ νόμο. Ἀλλὰ ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα, ποὺ, μὰ καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ἑνὸς καθαροῦ λόγου, βλάπτει εἰδικὰ τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ὑποκειμένου, σὲ ὅσο μέρος οἱ κλίσεις εἶναι οἱ καθοριστικὲς τοῦ αἰτίες. βλάπτει δηλ. τὴ γνώμη ποὺ τὸ ὑποκείμενο τοῦτο σχηματίζει γιὰ τὴν προσωπικὴ του ἀξία (ἢ ὁποία ἂν δὲν συμφωνῆ μὲ τὸν ἠθικὸ νόμο, καιαλήγει νά θεωρηθῆ μηδαμινή) ἔτσι τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ νόμου πάνω στὸ συναίσθημα εἶναι ἀπλῶς μιὰ ταπείνωση, ποὺ τὴν γνωρίζουμε ἄρα a priori, ἀλλὰ σ' αὐτὴ δὲν μπορούμε νά γνωρίσουμε τὴ δύναμη τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ νόμου ὡς κίνητρο, παρὰ μόνον τὴν ἀντίστασιν εἰς τὰ κίνητρα τῆς συναισθηματικότητος. Ἀλλὰ, ἀφοῦ ὁ ἴδιος νόμος, ἀντικειμενικά, δηλ. στὴν παράστασιν τοῦ καθαροῦ λόγου, εἶναι μιὰ ἄμεση καθοριστικὴ αἰτία τῆς βούλησης, καὶ γιὰ τοῦτο αὐτὴ ἡ ταπείνωση συμβαίνει μόνο σχετικὰ μὲ τὴν καθαρότητα τοῦ νόμου, ἔτσι τὸ κατέβασμα τῶν αἰτημάτων τῆς ἠθικῆς αὐτοεκτίμησης δηλ. ἡ ταπείνωση τῆς συναισθηματικῆς πλευρᾶς, εἶναι μιὰ ἐξύψωση τῆς ἠθικῆς ἐκτίμησης, δηλ. τῆς πρακτικῆς, τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου ἀπὸ τὴν νοητὴν τοῦ πλευρά· μὲ μιὰ λέξιν, εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν νόμο, καὶ ἄρα ἓνα θε-

τικὸ συναίσθημα, ὡς πρὸς τὸ νοητὸ τοῦ αἵτιο, πού ἔρχε-
 ται νὰ τὸ γνωρίζουμε a priori. Πράγματι, κάθε ἐλάτ-
 τωση τῶν ἐμποδίων μιᾶς ἐνεργητικότητος ἀποτελεῖ εὐκό-
 λυνση αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς ἐνεργητικότητος. Ἀλλὰ ἡ
 ἀναγνώριση τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι ἡ συνείδηση μιᾶς
 δραστηριότητος τοῦ πρακτικοῦ λόγου κατὰ ἀντικειμενι-
 κὰς ἀρχάς, πού δὲν ἐκδηλώνει τὸ ἀποτέλεσμά της σὲ
 πράξεις, ἀπλῶς καὶ μόνον γιατί ὑποκειμενικὰς αἰτίαι (πα-
 θολογικὰς) τὸ ἐμποδίζουν. Πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρήσου-
 με τὸν σεβασμὸ πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο σὰ μιὰ ἐπίδραση
 θετική, ἀλλὰ ἔμμεση, τοῦ νόμου πάνω στὸ συναίσθη-
 μα, σὲ ὅσο μέρος αὐτὸς μὲ μέσο τὴν ταπείνωση τῆς ἀλα-
 ζονείας ἐξασθενίζει τὴν ἀντίθετη ἐπιρροὴ τῶν κλίσεων,
 καὶ ἄρα σὰν ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ τῆς ἐνεργητικότητος, δηλ.
 σὰν κίνητρο πρὸς τὴν ὑπακοὴ αὐτοῦ τοῦ νόμου, καὶ σὰν
 ἀρχὴ ἀξιωματίων ἑνὸς τρόπου ζωῆς σύμφωνου μὲ αὐτὸ
 τὸ νόμο. Ἀπὸ τὴν ἔννοια ἑνὸς κινήτρου προέρχεται ἡ
 ἔννοια ἑνὸς συμφέροντος, πού τὸ ἀποδίδουμε μόνον σὲ
 λογικὰ ὄντα, καὶ σημαίνει ἓνα κίνητρο τῆς βούλησης,
 ἐφ' ὅσον ἔχει παρουσία στῆ μέσῳ τοῦ
 λόγου. Ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ὁ νόμος πρέπει νὰ εἶναι τὸ
 κίνητρο μιᾶς βούλησης ἠθικὰ καλῆς, γιὰ τοῦτο τὸ
 ἠθικὸ συμφέρον εἶναι συμφέρον καθαρὸ καὶ
 ἐλεύθερο ἀπὸ τὶς αἰσθησεις καὶ ἀνήκει στὸν ἀπλὸ πρα-
 κτικὸ λόγο. Πάνω στὴν ἔννοια τοῦ συμφέροντος βασι-
 ζεται ἐπίσης ἡ ἔννοια τοῦ ἀξιωματίου. Τὸ ἀξίωμα
 λοιπὸν εἶναι πραγματικὰ ἠθικόν, μόνον ἐφ' ὅσον βασιίζε-
 ται πάνω στὸ ἀπλὸ συμφέρον πού προέρχεται ἀπὸ τὴν
 ὑπακοὴ στὸ νόμο. Ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς αὐτὲς ἔννοιαι, τοῦ
 κινήτρου, τοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ
 ἀξιωματίου, μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν μόνον στὰ
 πεπερασμένα ὄντα. Γιατὶ προϋποθέτουν ὅλες κάποιο πε-
 ριορισμὸ τῆς φύσης ἑνὸς ὄντος, πού ἡ ὑποκειμενικὴ φύ-
 ση τοῦ αὐτεξουσίου του δὲν συμφωνεῖ ἀπὸ μόνη τῆς μὲ
 τὸν ἀντικειμενικὸ νόμο ἑνὸς πρακτικοῦ λόγου' προϋπο-

θέτουν μιὰ ἀνάγκη νὰ εἶναι ἐρεθισμένα κατὰ κάποιο τρόπο πρὸς τὴν ἐνεργητικότητα, γιατί κάποιο ἐσωτερικὸ ἔμπόδιο ὑπάρχει σ' αὐτήν. Γιὰ τοῦτο αὐτὲς οἱ ἔννοιες δὲν μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν στὴ θεία βούληση.

Ἐπίσης λοιπὸν κάτι τι τὸ ἰδιαίτερο στὴν ἀπεριόριστη ἐκτίμηση τοῦ καθαρῶ ἠθικοῦ νόμου, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε ὀφέλεια, ὅπως μᾶς τὸν παρουσιάζει, γιὰ νὰ τὸν ὑπακούσωμε, ὁ πρακτικὸς νόμος, ποὺ ἡ φωνὴ του κάνει καὶ τὸν τολμηρότερο κακοποιὸ νὰ τρέμη, καὶ τὸν ὑποχρεώνει νὰ κρύβεται ἀπὸ τὴν ὄψη του. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ἀπορήσουμε, ἂν θὰ βροῦμε πὼς εἶναι ἀδιαπέραστη γιὰ τὸν θεωρητικὸ λόγον αὐτὴ ἡ ἐπιρροὴ μιᾶς ἰδέας ἀπλᾶ νοητῆς πάνω στὸ συναίσθημα καὶ πὼς πρέπει νὰ ἱκανοποιηθοῦμε μὲ τοῦτο, ποὺ μπορούμε ἀκόμη νὰ γνωρίζουμε a priori : πὼς ἓνα τέτοιο συναίσθημα εἶναι ἀδιαίρετα συνδεμένο μὲ τὴν παράσταση τοῦ ἠθικοῦ νόμου σὲ κάθε πεπερασμένο λογικὸ ὄν. "Ἄν αὐτὸ τὸ συναίσθημα τοῦ σεβασμοῦ, ἦταν παθολογικό, καὶ γιὰ τοῦτο συναίσθημα ἠδονῆς βασισμένο πάνω στὴν ἐσωτερικὴ αἴσθησι, θὰ ἦταν ἀνώφελο νὰ ἀποκαλύψουμε ἓνα δεσμὸ αὐτοῦ τοῦ σεβασμοῦ μὲ μιὰ ὁποιαδήποτε a priori ἰδέα. Ἄλλὰ αὐτὸ εἶναι ἓνα συναίσθημα, ποὺ ἀναφέρεται ἀπλῶς στὴν ἀσκηση, καὶ πραγματικὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν παράσταση ἑνὸς νόμου μόνο ὡς πρὸς τὴ μορφὴ του, καὶ ὄχι ἀπὸ κάποιο ἀντικείμενο αὐτοῦ τοῦ νόμου, καὶ ἄρα δὲν μπορούμε νὰ τὸ καταλογίσουμε οὔτε στὴν ἠδονὴ οὔτε στὸν πόνο. Καὶ ὁμῶς προκαλεῖ κάποιο συμφέρον κατὰ τὴν ὑπακοὴν στὸ νόμο, ποὺ τὸ ὀνομάζουμε ἠθικὸ συμφέρον. "Ὅπως κατόπιν ἡ ἱκανότητα νὰ ἔχουμε ἓνα τέτοιο συμφέρον σχετικὰ μὲ τὸ νόμο (δηλ. ὁ σεβασμὸς στὸν ἴδιο τὸν ἠθικὸ νόμο) εἶναι κυρίως τὸ ἠθικὸ συναίσθημα.

Τώρα ἡ συνείδησις μιᾶς ἐλεύθερης καθυπόταξης τῆς βούλησις στὸ νόμο, ποὺ μ' ὅλα ταῦτα συνδέεται μὲ μιὰ ἀναπόφευκτη βία, ποὺ ἀσπεῖται πάνω σὲ

ὅλες τις κλίσεις, ἀλλὰ μόνο μέσω τοῦ λογικοῦ, εἶναι ὁ σεβασμὸς στὸ νόμο. Ὁ νόμος, πού ἀπαιτεῖ καὶ ἐμπνέει αὐτὸ τὸν σεβασμὸ, δὲν εἶναι, ὅπως βλέπουμε, ἄλλος νόμος παρὰ ὁ ἠθικὸς νόμος, (γιατὶ κανεὶς ἄλλος νόμος δὲν ἀποκλείει ὅλες τις κλίσεις ἀπὸ τὴν ἀμεσότητα τῆς ἐπίδρασῆς των πάνω στὴ βούληση). Ἡ πράξη πού σύμφωνά μ' αὐτὸν τὸ νόμο, ἀποκλείοντας ὅλες τις καθοριστικὲς αἰτίες πού προέρχονται ἀπὸ τις κλίσεις, εἶναι ἀντικειμενικὰ πρακτικὴ ὀνομάζεται **καθῆκον**. Τὸ καθῆκον αὐτό, ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ ἀποκλεισμοῦ, περιέχει στὴν ἔννοιά του ἕναν πρακτικὸ **καταναγκασμὸ**, δηλ. ἕναν καθορισμὸ τῶν πράξεων, σὲ ὅσο μέρος αὐτὲς γίνονται ἀπὸ ὅθυμα. Τὸ συναίσθημα, πού προέρχεται ἀπὸ τὴ συνείδηση αὐτοῦ τοῦ καταναγκασμοῦ, δὲν εἶναι παθολογικό, σὰν ἕνα συναίσθημα πού θὰ προερχόταν ἀπὸ ἕνα ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ εἶναι ἀπλῶς πρακτικό, δηλ. δυνατὸ ἀπὸ ἕνα προηγούμενο (ἀντικειμενικὸ) καθορισμὸ τῆς βούλησης καὶ ἀπὸ τὴν αἰτιότητα τοῦ λόγου. Τοῦτο λοιπόν, σὰν ὑποταγὴ σ' ἕνα νόμο, δηλ. σὰν διαταγὴ (πού σημαίνει βία γιὰ ἕνα ὑποκείμενο ἐρεθισμένον παθολογικὰ) δὲν περιέχει καμμιά ἠδονή, ἢ μάλλον, σ' αὐτὴ τὴ σημασία, περιέχει περισσότερο δυσαρέσκεια γιὰ τὴν πράξη καθ' ἑαυτήν. Ἀλλὰ ἐπειδὴ, ἀντίθετα, αὐτὴ ἡ βία ἀσκεῖται μόνο μέσω τῆς νομοθεσίας τοῦ λόγου μας, ἢ ὑποταγὴ αὐτὴ περιέχει ἐπίσης τὴν ἐξύψωση καὶ τὴν ὑποκειμενικὴ ἐπίδραση πάνω στὸ συναίσθημα, ἐφ' ὅσον ὁ καθαρὸς πρακτικὸς λόγος εἶναι τὸ μόνο αἶτιο αὐτῆς, μπορεῖ λοιπὸν νὰ ὀνομαστῆ ἀπλῶς αὐτοεπιδοκιμασία σχετικὰ μὲ τὴν ἐξύψωση ἀφοῦ ἀναγνωρίζεται πὼς καθορίστηκε πρὸς τοῦτο, χωρὶς ἕνα συμφέρον, μόνο μέσω τοῦ νόμου. Καὶ ἐρχόμαστε τώρα πιά σὲ γνωριμία μὲ ἕνα συμφέρον ἐντελῶς διαφορετικὸ, καὶ γι' αὐτὸ τὸ ἴδιο φκιαγμένο ὑποκειμενικὰ, πού εἶναι καθαρὰ πρακτικὸ καὶ ἐλεύθερο, πού μιὰ κλίση δὲν μᾶς συμβουλεύει νὰ τὸ ἀκολουθήσουμε σὲ μιὰ

πράξη σύμφωνη πρὸς τὸ καθήκον, ἀλλὰ πού τὸ λογικὸ μὲ τὸν πρακτικὸ νόμο προστάζει ἀπλῶς κι' ἀκόμα παράγει πραγματικά, καὶ γιὰ τοῦτο ἔχει ἓνα ὄνομα ἐντελῶς εἰδικό, δηλ. τὸ ὄνομα τοῦ σεβασμοῦ.

Ἡ ἐννοια λοιπὸν τοῦ καθήκοντος ἀπαιτεῖ στήν πράξη, ἀ ν τ ι κ ε ι μ ε ν ι κ ἄ, τὴν συμφωνία μὲ τὸν νόμο, ἀλλὰ στὸ ἀξίωμα τῆς ὑ π ο κ ε ι μ ε ν ι κ ἄ, τὸν σεβασμὸ στὸ νόμο, σὰν τὸν μόνον τρόπο καθορισμοῦ τῆς βούλησης μέσῳ τοῦ νόμου. Καὶ σὲ τοῦτο βρίσκεται ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς συνείδησης, πὼς ἔχουμε ἐνεργήσει σύμφωνα πρὸς τὸ καθήκον καὶ τῆς συνείδησης, πὼς ἔχουμε ἐνεργήσει μὲ ἀφορμὴ τὸ καθήκον, δηλ. ἀπὸ σεβασμὸ στὸ νόμο. Ἡ πρώτη περίπτωση (νομιμότητα) μπορεῖ νὰ συμβῇ κι' ἂν ἀκόμα καθοριστικὰ αἷτια τῆς βούλησης ὑπῆρξαν οἱ κλίσεις. Ἡ δεύτερη ὅμως (ἡ ἠθικότητα) μπορεῖ νὰ συμβῇ μόνον ἂν ἡ πράξη γίνεται μὲ μοναδικὴ ἀφορμὴ τὸ καθήκον, ἂν γίνεται δηλ. ἀπλῶς χάριν τοῦ νόμου.

Ἔχει μεγάλη σημασία τὸ νὰ προσέξουμε σ' ὅλες τὶς ἠθικὰς κρίσεις στήν ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ ὅλων τῶν ἀξιωμαίων, ὥστε κάθε ἠθικότητα τῶν πράξεων νὰ τοποθετεῖται στήν ἀναγκαιότητά τους γιὰ τὸ καθήκον καὶ γιὰ τὸ σεβασμὸ στὸ νόμο κι' ὄχι γι' ἀγάπη καὶ γιὰ ροπὴ πρὸς ὅ,τι οἱ πράξεις αὐτὲς θὰ παραγάγουν. Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ γιὰ ὅλα τὰ λογικὰ ὄντα ἡ ἠθικὴ ἀναγκαιότητα εἶναι ἓνας καταναγκασμός, δηλ. μιὰ ὑποχρέωση καὶ κάθε πράξη, πού βασίζεται πάνω στήν ἠθικὴ ἀναγκαιότητα, πρέπει νὰ τὴ φανταστοῦμε σὰν καθήκον κι' ὄχι σὰν τρόπο συμπεριφορᾶς εὐχάριστο ἢ πού νὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ εὐχάριστος.

Ἀκριβῶς ὅπως θάταν ἂν μπορούσαμε ν' ἀποκτήσουμε μιὰ ἀγιότητα τῆς βούλησης, χωρὶς τὸ σεβασμὸ τοῦ νόμου καὶ ὅπως συμβαίνει μὲ τὴ θεότητα πού εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ κάθε ἐξάρτηση. Νὰ ἀποκτήσουμε δηλ. αὐτὴ τὴν ἀγιότητα σχεδὸν μὲ μιὰ συμφωνία, (πού θὰ γινό-

τανε φυσική για μᾶς και δὲν θ᾿ἄπρεπε ποτὲ νὰ διαταραχτῆ) τῆς βούλησης μὲ τὸν καθαρὸ ἠθικὸ νόμο, ὃ ὁποῖος ὅμως, μιὰ και δὲν θ᾿ὰ μπορούσαμε ποτὲ νὰ ἀποπειραθοῦμε νὰ ἀπιστήσουμε, μπορούσε πολὺ καλά σὺ τέλος νὰ πάψῃ νὰ εἶναι μιὰ προσταγή για μᾶς.

Θέλουμε νὰ ποῦμε, πῶς ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι για τὴ βούληση ἑνὸς τελειοτάτου ὄντος, ἕνας νόμος τῆς ἀγιότηας, ἀλλὰ για τὴ βούληση κάθε πεπερασμένου λογικοῦ ὄντος εἶναι ἕνας νόμος τοῦ καθήκοντος, τοῦ ἠθικοῦ καταναγκασμοῦ και τοῦ καθορισμοῦ τῶν πράξεων του ἀπὸ τὸ **σ ε β α σ μ ὀ σ** αὐτὸ τὸ νόμο κι' ἀπὸ ὑπακοὴ σὺ καθῆκον. Δὲν πρέπει νὰ πάρουμε για κίνητρο μιὰ ἄλλη ὑποκειμενικὴ ἀρχή, γιατι διαφορετικὰ ἡ πράξη μπορεῖ βέβαια νὰ γίνεται ὅπως τὴν προδιαγράφει ὁ νόμος, ἀλλὰ ὄντας σύμφωνη μὲ τὸ καθῆκον, ἀλλὰ μὴ ἔχοντας γίνει για τὸ καθῆκον, ἡ πρόθεσή της δὲν εἶναι ἠθικὴ. Και σ' αὐτὴ τὴ νομοθεσία πρόκειται κυρίως για τὴν ἠθικὴ πρόθεση.

Εἶναι πολὺ ὠραῖο πράγμα νὰ κάνῃ κανεῖς τὸ καλὸ στοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ ἀγάπη πρὸς αὐτοὺς και ἀπὸ στοργικὴ καλωσύνη ἢ νὰ εἶναι δίκαιος ἀπὸ ἀγάπη για τὴν τάξη. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀκόμα τὸ ἀληθινὸ ἠθικὸ ἀξίωμα τοῦ τρόπου τῆς συμπεριφορᾶς μας, ἀνάλογο μὲ τὴν ιδιότητά μας νὰ εἴμαστε ὄντα λογικά, ἄνθρωποι, τὴ στιγμὴ πού μὲ χιμαιρικὴ ὑπεροψία, δηλώνουμε πῶς δὲν μᾶς νοιάζει για τὴν ἔννοια τοῦ καθήκοντος και ὅταν, σὰν ἀνεξάρτητοί ἀπὸ τὴν προσταγή, θέλουμε μόνο για τὴ δική μας εὐχαρίστηση νὰ κάνουμε ἐκεῖνο, πού γι' αὐτὸ δὲν θ᾿ὰ χρειαζότανε καμμιά προσταγή. Βρισκόμαστε κάτω ἀπὸ μιὰ **π ε ι θ α ρ χ ί α** τοῦ λογικοῦ και σ' ὅλα τὰ ἀξιώματα τῆς ὑποταγῆς μας σ' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε τὸ νὰ μὴν ἀφαιροῦμε τίποτα οὔτε νὰ ἐλαττώνουμε μὲ ἕνα ἐγωϊστικὸ λάθος τὴν ἐξουσία τοῦ νόμου (μολονότι τὴν ἐξουσία αὐτὴ τοῦ τὴ δίνει τὸ λογικό μας), τοποθετώντας τὴν καθοριστικὴ αἰ-

τία τῆς βούλησής μας, κι' ἄς εἶναι σύμφωνη μὲ τὸ καθῆκον, σὲ ὅποιοδήποτε ἄλλο πρᾶγμα παρὰ στὸν ἴδιο τὸ νόμο καὶ στὸ σεβασμὸ τοῦ νόμου. Καθῆκον καὶ ὑποχρέωση εἶναι ὀνομασίες ποὺ ὀφείλουμε νὰ τίς δώσουμε μόνο στὴ σχέση μας πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο. Εἴμεθα βέβαια μέλη ἑνὸς κράτους ἠθῶν, ποὺ εἶναι δυνατὸ μέσω τῆς ἐλευθερίας καὶ ποὺ παρουσιάζεται σὲ μᾶς ἀπὸ τὸν πρακτικὸ λόγο σὰν ἀντικείμενο σεβασμοῦ, ἀλλὰ εἴμαστε συγχρόνως καὶ οἱ ὑπήκοοι, ὄχι ὁ μονάρχης του καὶ τὸ νὰ παραγνωρίζουμε τὴν κατωτερότητα τοῦ βαθμοῦ μας, σὰν δημιουργημάτων καὶ ἡ ἀλαζονικὴ ἄρνηση τῆς ἐξουσίας τοῦ ἁγίου νόμου, εἶναι μιὰ ἀπιστία πρὸς τὸ νόμο κατὰ τὸ πνεῦμα, ἔστω κι' ἂν τηροῦμε τὸ γράμμα.

Μὲ τοῦτο ἀρμόζει κάλλιστα ἡ δυνατότητα μιᾶς τέτοιας προσταγῆς: Ἄγαπα τὸν Θεὸ πάνω ἀπὸ κάθε πρᾶγμα καὶ τὸν πλησίον σου σὰν τὸν ἑαυτό σου. (1). Γιατὶ σὰν προσταγὴ ἀπαιτεῖ τὸ σεβασμὸ σὲ ἕνα νόμο ποὺ προστατίζει τὴν ἀγάπη, καὶ δὲν ἀφήνει στὴν αὐθαιρεσία καθενὸς τὸ νὰ κἀνῃ τὴν ἀγάπη αὐτὴ μιὰ ἀρχή. Ἀλλὰ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ σὰν κλίση (ἀγάπη παθολογικὴ) εἶναι ἀδύνατη, γιατί ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων. Μιὰ ὅμοια ἀγάπη εἶναι βέβαια δυνατὴ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ διαταχτῆ, γιατί δὲν εἶναι στὸ χέρι κανενὸς ἀνθρώπου νὰ ἀγαπάῃ ἕναν ἄλλο ἀπλῶς κατόπιν ἀπὸ μιὰ παραίνεση.

(1) Σὲ δυνατὴ ἀντίθεση μὲ τὸ νόμο αὐτὸ βρίσκεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας, ποὺ μερικοὶ θέλουν νὰ τὴν κἀνουν ἀνώτατη ἀρχὴ τῆς ἠθικότητας. Τοῦτο θὰ ἐσήμαινε τὸ ἑξῆς: Ἄγαπα τὸν ἑαυτό σου πάνω ἀπὸ κάθε πρᾶγμα, ἀλλὰ τὸν Θεὸ καὶ τὸν πλησίον σου γιὰ ἀγάπη πρὸς τὸν ἑαυτό σου.

Εἶναι λοιπὸν ἡ π ρ α κ τ ι κ ἡ ἀ γ ά π η αὐτή, ποὺ ἐννοεῖ ὁ πυρῆνας αὐτὸς ὅλων τῶν νόμων. Ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, σ' αὐτὴ τὴ σημασία, πὰ γὰ πῆ. γὰ ἀκολουθῶμε θ ε λ η μ α τ ι κ ἄ τ ι ς προσταγές του, ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον σημαίνει γὰ ἐκτελοῦμε θ ε λ η μ α τ ι κ ἄ ὅλα τὰ καθήκοντα πρὸς αὐτόν. Ἀλλὰ ἡ προσταγή, ποὺ τοῦτο τὸ κάνει κανόνα μπορεῖ ἐπίσης γὰ μὴ μᾶς διατάξῃ γὰ ἔ χ ο υ μ ε αὐτὴ τὴν πρόθεση στίς σύμφωνες πρὸς τὸ καθήκον πράξεις, ἀλλὰ μόνο γὰ μᾶς τὴν ἐ μ π ν ε ὕ σ η. Πραγματικά, μιὰ προσταγή γὰ κάνουμε καὶ τι θεληματικά εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀντιφατική, γιατί ἂν γνωρίζαμε ἀπὸ μόνοι μας τί πρέπει γὰ κάνουμε καὶ εἴχαμε συνείδηση γὰ τὸ πράττουμε θεληματικά, μιὰ τέτοια προσταγή θὰ ἦταν ἐντελῶς ἀνώφελη, καὶ ἂν ἐμεῖς τὴν ἀκολουθήσαμε βέβαια, ἀλλὰ ὄχι θεληματικά, παρὰ μόνο ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὸ νόμο, τότε μιὰ προσταγή, ποὺ κάνει αὐτὸ τὸ σεβασμὸ κίνητρο τοῦ ἀξιώματος, θὰ ἐνεργοῦσε ἐντελῶς ἀντιθετὰ μὲ τὴν πρόθεση τῆς προσταγῆς. Αὐτὸς ὁ νόμος ὅλων τῶν νόμων παρουσιάζει, σὰν ὅλα τὰ ἠθικὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου, τὴν ἠθικὴ πρόθεση σ' ὅλη της τὴν τελειότητα, σὰν ἓνα ἰδανικὸ ἀγιότη-τας ποὺ δὲν εἶναι προσιτὸ σὲ κανένα πλάσμα καὶ ποὺ μ' ὅλα ταῦτα εἶναι παραδειγματική, ποὺ πρέπει γὰ προσπαθοῦμε γὰ τὴν πλησιάσουμε μὲ μιὰ ἀδιάκοπη κι' ἀπεριόριστη πρόοδο. Δηλ. ἂν ἓνα λογικὸ πλάσμα μποροῦσε ποτὲ γὰ ἐκπληρῶση ἐντελῶς θεληματικά ὅλους τοὺς ἠθικὸς νόμους, τοῦτο θὰ ἐσήμαινε πὼς σ' αὐτὸ δὲ βρέθη-κε οὔτε μιὰ φορὰ ἡ δυνατότητα μᾶς ὄρεξης, ποὺ γὰ τὸ παρώτρυνε γὰ παραβῆ τὸ νόμο. Γιατὶ τὸ γὰ νικήση μιὰ τέτοια ὄρεξη, στοιχίζει πάντοτε μιὰ θυσία στὸ ὑποκείμε-νο, χρειάζεται ἄρα βία ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, δηλ. ἐσωτε-ρικό καταναγκασμὸ, ποὺ δὲν γίνεται ἐντελῶς θεληματι-κά. Ἀλλὰ ἓνα πλάσμα ποτὲ δὲν μπορεῖ γὰ φτάση σ' αὐ-τὸ τὸ βαθμὸ ἠθικῆς πρόθεσης. Γιατὶ μιὰ καὶ εἶναι δη-μιούργημα, ἄρα πάντοτε ἐξαρτημένο, σχετικὰ μὲ ὅ,τι

χρειάζεται για τὴν τελεία ἱκανοποίηση τῆς κατάστασής του, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι ἐντελῶς ἐλεύθερο ἀπὸ κλίσεις καὶ ὀρέξεις, ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπὸ αἷτια φυσικὰ καὶ δὲν συμφωνοῦν ἀπὸ μόνες τους μετὸν ἠθικὸ νόμο, ποὺ ἔχει ἐντελῶς διαφορευτικὴ τὴν καταγωγὴν, καὶ καθιστοῦν πάντοτε ἀναγκαῖο, τὸ νὰ βεβαιοσῆ ἡ πρόθεσις τῶν ἀξιωματιῶν του στὸν ἠθικὸ καταναγκασμό· ὄχι πιά στὴ θεληματικὴ συμμόρφωση, ἀλλὰ στὸ σεβασμό, ποὺ απαιτεῖ τὴν ὑποταγὴν στὸ νόμο. ἂν καὶ αὐτὸ δὲν γίνεται θεληματικὰ· ὄχι πιά στὴν ἀγάπη, ποὺ δὲν φοβᾶται κανένα ἐσωτερικὸ δισταγμὸ τῆς βούλησος σχετικὰ μετὸ νόμο, ἀλλὰ κάνοντας τὸν τελευταῖο τοῦτο, δηλ. τὴν ἀπλή ἀγάπην πρὸς τὸν νόμο (γιατὶ ὁ νόμος τότε θὰ ἔπαυε νὰ εἶναι μιὰ προσταγή, καὶ ἡ ἠθικότης, ποὺ τότε θὰ μεταβαλλότανε ὑποκειμενικὰ σὲ ἀγιότητα, θὰ ἔπαυε νὰ εἶναι ἀρετὴ) μόνιμο σκοπὸ, μολονότι ἀπρόσιτο, τῶν προσπαθειῶν του. Γιατὶ σὲ κείνο, ποὺ πολὺ τὸ ἐκτιμοῦμε, ἀλλὰ ἐπίσης (γιὰ τὴ συνείδηση τῆς ἀδυναμίας μας) τὸ φοβόμαστε, ὁ φόβος τοῦ σεβασμοῦ, μέσω τῆς μεγαλύτερης εὐδαιμονίας ποὺ μᾶς δίνει ἡ ἱκανοποίησὶς του, μεταβάλλεται σὲ κλίση καὶ ὁ σεβασμὸς σὲ ἀγάπην. Τοῦτο τοῦλάχιστον θὰ ἦταν ἡ τελειότητα μιᾶς πρόθεσος ἀφιερωμένης στὸ νόμο ἂν ποτὲ ἦταν δυνατὸν σὲ ἓνα πλάσμα νὰ τὴν φτάσῃ.

Αὕτῃ ἡ παρατήρηση δὲν ἔχει γιὰ σκοπὸ τόσο τὸ νὰ καθορίσῃ σὲ καθαρὰς ἔννοιες τὸ εὐαγγελικὸν πρόσταγμα ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ σχετικὰ μετὸν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ νὰ καθορίσῃ μετὰ ἀκρίβειαν τὴν ἠθικὴν πρόθεσιν, ἀκόμα καὶ ἀμεσα σχετικὰ μετὰ τὰ καθήκοντα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ νὰ ἐναντιωθῆ σ' ἓνα ἀπλῶς ἠθικὸ φανατισμό, ποὺ μολύνει πολλὰς διάνοις ἢ, ἂν εἶναι δυνατόν, νὰ τὸν προλάβῃ. Ὁ ἠθικὸς βαθμὸς ποὺ βρίσκεται ὁ ἀνθρώπος (σύμφωνα μετὰ κάθε γνώσιν μας, καὶ μετὰ κάθε λογικὸν ὄν), εἶναι ὁ σεβασμὸς στὸν ἠθικὸ

νόμο. Ἡ πρόθεσις, πού τοῦ ἔχει δοθῆναι γιά νά ὑπακούη αὐτόν τόν νόμο, εἶναι νά τόν ὑπακούη ἀπό καθῆκον κι' ὄχι ἀπό αὐθαίρετη κλίση κι' οὔτε ἴσως κατά μιᾶ προσπάθεια πού δέν ἔχει διαταχτῆ, ἀλλά τήν ἔχει ἀναλάβει θεληματικά ἀπό μόνης του. Καί ἡ ἠθική κατάστασις πού μπορεί πάντοτε νά βρῆσκει, εἶναι ἡ ἀρετή, δηλ. ἡ ἠθική πρόθεσις στόν ἀγῶνα, κι' ὄχι ἡ ἀγιότητα στήν πιστευόμενη κατοχή μιᾶς τέλει καθαρότητας τῶν προθέσεων τῆς βούλησις. Σ' ἕνα ἀπλό ἠθικό φανατισμό καί σέ μιᾶ αὔξησι τῆς ἀλαζονείας διαθέτονται οἱ ψυχές μέσω τῆς προτροπῆς πρὸς πράξεις, πού ἔχουν κηρυχτῆ πῶς εὐγενικές, πῶς ἀνώτερες καί πῶς μεγαλόκαρδες. Ἀπό τοῦτο τοῦς δημιουργεῖται μιᾶ αὐταπάτη, σάν νά μὴν ὑπῆρχε τὸ καθῆκον, δηλ. ὁ σεβασμός στό νόμο, πού τό ζυγὸ του ἔπρεπε ὅπωςδήποτε νά τόν ὑποφέρουν (ζυγὸ ὅμως, πού εἶναι εὐχάριστος, γιὰτὶ μᾶς τόν ἐπιβάλλει τό ἴδιο μας τό λογικό), γιὰτὶ αὐτός ἀποτελεῖ τήν καθοριστικὴ αἰτία τῶν πράξεών τους καί τοῦς ταπεινώνει πάντα, ἀκόμα ὅταν τὸν ὑπακούουν.

Σάν νά ἦσαν ὑποχρεωμένοι νά κάνουν αὐτὲς τίς πράξεις ὄχι ἀπό καθῆκον ἀλλὰ ἀπό ἀξία. Γιὰτὶ μὲ τὴ μίμησι τέτοιων γεγονότων, δηλ. μὲ τέτοια ἀρχή, ὄχι μόνο δέν θὰ εἶχαν ἱκανοποιήσει καθόλου τὸ πνεῦμα τοῦ νόμου, πού συνίσταται στήν ὑπακοή τῆς πρόθεσις στό νόμο, ὄχι στήν προσαρμογὴ τῆς πράξεως στό νόμο (ὅπωςδήποτε καί νά εἶναι ἡ ἀρχή). ὄχι μόνο τοποθετοῦν τὸ κίνητρο σέ παθολογικὲς αἰτίες (στὴ συμπάθεια ἢ τὴν ἀγάπη πρὸς ἑαυτόν) ἀλλὰ, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, παράγουν ἕνα ἕλαφρὸ τρόπο σκέψεως, ἐπιφανειακό, φανταστικό, πού ἀπ' αὐτόν καυχιόνται γιά μιᾶ αὐθόρμητη καλωσύνη τῆς ψυχῆς των, πού δέν χρειάζεται οὔτε κεντρὶ οὔτε φρένο, καί πού γι' αὐτὴ δέν εἶναι καν ἀπαραίτητη μιᾶ προσταγή, καί ξεχνᾶν ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη τὴν ὑποχρέωσή τους, πού αὐτὴν θὰ ἔπρεπε πρῶτα νά σκεφθοῦν πρὶν ἀπὸ τὸ ὄφελος. Χωρὶς ἀμφιβολία οἱ πράξεις τῶν ἄλλων,

πὸν γίναντε μὲ μεγαλύτερη θυσία καὶ ἀληθινὰ μόνο γιὰ τὸ καθῆκον, μποροῦν νὰ ὑμνηθοῦν μὲ τὸ ὄνομα τῶν εὐγενῶν καὶ ἀνωτέρων πράξεων· καὶ τοῦτο ὅμως μόνον ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν ἴχνη, πὸν ἀφήνουν νὰ ὑποθέσουμε πὸς αὐτὲς οἱ πράξεις ἔγιναν ἀπολύτως ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὸ καθῆκον, κι' ὄχι ἀπὸ ἐνθουσιασμό. Ἄλλ' ἂν πρέπει νὰ παρουσιάσουμε σὲ κάποιον αὐτὲς τὶς πράξεις γιὰ παράδειγμα, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸ καθῆκον (σὰν τὸ μοναδικὸ ἀληθινὸ ἠθικὸ συναίσθημα) πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῆ ἀπόλυτα σὰν κίνητρο : σοβαρὸ καὶ ἅγιο δίδαγμα, πὸν δὲν ἐπιτρέπει στὴν ἐπιπόλαιη ἀτομικὴ μας ἀγάπη νὰ εὐφρανθῆ μὲ τὶς παθολογικὲς ὁρμὲς (ἐφ' ὅσον αὐτὲς εἶναι ἀνάλογες μὲ τὴν ἠθικότητα) καὶ σὲ μᾶς νὰ κουχηθοῦμε γιὰ τὸ κέρδος μας. Ἄρκεῖ νὰ ζητήσουμε καλὰ, ἀπ' ὅλες τὶς πράξεις, πὸν ἀξίζουν ἕναν ἔπαινο, θὰ βροῦμε ἕνα νόμο τοῦ καθήκοντος, πὸν προστάζει καὶ δὲν ἀφήνει νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσίαν μας ἐκεῖνο, πὸν θὰ μποροῦσε νὰ εὐχαριστῆ τὴν τάση μας, Αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος τρόπος σκέψης, πὸν καθιστᾶ ἠθικὴ τὴν ψυχὴ, γιὰτὶ αὐτὸς μόνος μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ σταθερὲς καὶ μὲ ἀκρίβεια καθωρισμένους ἀρχές.

Ἄν ὁ φανατισμὸς, στὴν πιὸ γενικὴ τοῦ ἔννοια εἶναι μιὰ παράβαση, πὸν γίνεται σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, ὁ ἠθικὸς φανατισμὸς εἶναι τὸ πέρασμα τῶν ὁρίων, πὸν φέρνει στὴν ἀνθρωπότητα ὁ καθαρὸς πρακτικὸς λόγος, πὸν γι' αὐτὸ ἀπαγορεύει νὰ βάλουμε γιὰ ὑποκειμενικὴ καθοριστικὴ αἰτία τῶν συμφώνων πρὸς τὸ καθῆκον πράξεων, ὁποιοδήποτε ἄλλο πράγμα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ νόμο καὶ τὴν πρόθεσιν, πὸν ἀπ' αὐτὸν δίνεται στὰ ἀξιώματα, ἄλλοῦ παρὰ στὸν σεβασμὸ αὐτοῦ τοῦ νόμου. Καὶ ἄρα προστάζει νὰ κάνουμε τὴ σκέψιν τοῦ καθήκοντος, πὸν καταπολεμεῖ κάθε ἀλαξονεσία, ὅπως τὴ μάταιη φιλαυτία, ὑβρίστη ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ κάθε ἠθικότητας στὸν ἀνθρώπο.

Ἄν εἶναι ἔτσι, ὄχι μόνο οἱ μυθιστοριογράφοι καὶ οἱ

συναισθηματικοὶ παιδαγωγοὶ (ἂν καὶ φωνάζουν ἀκόμα τόσο, ἐνάντια στὴν ἐρεθισμένη συναισθηματικότητα), ἀλλ' ἀκόμα κι' οἱ φιλόσοφοι κι' οἱ πιὸ ἀκαμπτοὶ ἀπὸ ὄλους, οἱ στωϊκοί, ἔχουν φέρει τὸν ἠθικὸ φανατισμό, ἀντὶ τῆς ψυχρῆς ἀλλὰ σοφῆς πειθαρχίας τῶν ἠθῶν, μολονότι ὁ φανατισμὸς τῶν τελευταίων εἶναι πιὸ ἥρωϊκός, κι' ἐκεῖνος τῶν πρώτων πιὸ ἀνούσιος καὶ τρυφερός. Καὶ μποροῦμε, χωρὶς ὑποκρισία νὰ ἐπαναλάβουμε, μ' ὅλη τὴν ἀλήθεια, γιὰ τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγελίου, πῶς αὐτὴ πρώτα-πρώτα μὲ τὴν καθαρότητα τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως μὲ τὴν προσαρμογὴ τῆς σταθμῆς τῶν πεπερασμένων ὄντων, ἔχει ὑποτάξῃ κάθε καλὴ διαγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴν πειθαρχεῖαν ἐνὸς καθήκοντος τοποθετημένου μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ ποῦ δὲν τὸν ἀφήνει νὰ παραλογίζεται σὲ φανταστικὰς ἠθικὰς τελειότητες, καὶ ἔβαλε τὰ ὅρια τῆς ταπεινότητος (δηλ. τῆς αὐτογνωσίας) στὴν ἀλαζονείαν, ὅπως καὶ στὴν ἀγάπην πρὸς ἑαυτόν, ποῦ κι' οἱ δύο ἀγνοοῦν θεληματικὰ τὰ ὅριά τους.

Κ α θ ἦ κ ο ν ! Ὄνομα ὑπέρτατο καὶ μεγάλο, ποῦ δὲν περιέχει καμμιά εὐχάριστη κολακείαν, ἀλλὰ ἐπιθυμεῖ τὴν ὑπακοήν. Στὶς ψυχὰς ποῦ γεννιέται δὲν προκαλεῖ ἀποστροφή οὔτε φόβον, δημιουργεῖ μονάχα ἓνα νόμον, ποῦ βρίσκει μόνος του τὸ δρόμον του μέσα στὴ ψυχὴ καὶ ἐνάντια στὴ βούλησιν, ἀποκτάει σεβασμὸν (ἂν ὄχι πάντοτε ὑπακοήν). Μπροστὰ στὸ νόμον αὐτὸ ὅλες οἱ κλίσεις βουβαίνονται, μολονότι ἔξακολουθοῦν μὲ κρυφὴ ἀντίδραση. Ποιὰ εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ καθήκοντος καὶ ποῦ βρίσκεται ἡ ρίζα τῆς εὐγενικιάς του γενιάς, ποῦ ἀρνεῖται μὲ δύναμιν κάθε συγγένειαν μὲ τίς κλίσεις; Ποιὰ εἶναι ἡ ρίζα αὐτῆ, ἀπ' ὅπου πηγάζει ἐκείνη ἡ ἀξία, ποῦ μόνον οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ τὴν ἀποκτήσουν;

Ἐκεῖνο ποῦ ἐνώνει τὸν ἄνθρωπον μὲ μιὰ τάξιν πραγμάτων, ποῦ μόνον ἡ διάνοιαν μπορεῖ νὰ σκεφθῆ, καὶ

πὸν περιλαμβάνει ὅλο τὸν αἰσθητὸ κόσμον καὶ μαζὺ μ' αὐτὸν καὶ τὴν ἐμπειρικὰ καθοριζόμενη ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου στὸν χρόνο καὶ τὸ σύνολο ὄλων τῶν σκοπῶν (πὸν μόνον εἶναι σύμφωνο σὲ τέτοιους πρακτικοὺς ἀπρὸς-πόθετους, ὅπως ὁ ἠθικός, νόμους), τοῦτο δὲν μποροῦμε νὰ τὸ θεωρήσουμε κατώτερο ἀπ' ὅ,τι ἀνυψώνει τὸν ἄνθρωπον πάνω ἀπ' τὴ φύση του, σὰν μέρος τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Τίποτα ἄλλο παρὰ μόνον ἢ π ρ ο σ ω π ι κ ὅ τ η τ α, δηλ. ἡ ἐλευθερία κι' ἡ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὸν μηχανισμό ὅλης τῆς φύσης, μπορεῖ νὰ εἶναι ὑποκείμενο εἰδικῶν νόμων, δηλ. καθαρῶν πρακτικῶν νόμων δοσμένων ἀπ' τὸ δικό του τὸ λογικό, ἀν αὐτὴ τὴν προσωπικότητα τὴ θεωρήσουμε ταυτοχρόνως σὰν μιὰ δύναμη ἑνὸς ὄντος. Καὶ ἄρα τὸ πρόσωπο, μιὰ κι ἀνήκει στὸν αἰσθητὸ κόσμον, ὑπόκειται στὴν ἴδια του τὴν προσωπικότητα, ἐφ' ὅσον ἀνήκει ταυτοχρόνως στὸν νοητὸ κόσμον. Γιὰ τοῦτο δὲν πρέπει ν' ἀπορήσουμε, ἀν ὁ ἄνθρωπος, πὸν ἀνήκει σὲ δυὸ κόσμους, δὲν πρέπει νὰ θεωρῆ διαφορετικὰ τὴν ὑπαρξὴ του, σχετικὰ μὲ τὸν ἐλεύθερο καθορισμὸ της στὸν νοητὸ κόσμον, παρὰ μόνον μ' εὐλάβεια καὶ τοὺς νόμους τοῦ καθορισμοῦ αὐτοῦ μὲ τὸν μεγαλύτερο σεβασμό.

Τώρα πάνω σ' αὐτὲς τὶς πηγὲς βασίζονται μερικὲς ἐκφράσεις, πὸν σημαίνουν τὴν ἀξία τῶν ἀντικειμένων, κατὰ τὶς ἠθικὲς ιδέες. Ὁ ἠθικός νόμος εἶναι ἁ γ ι ο ς (ἀπαρβίαστος). Ὁ ἄνθρωπος εἶναι βέβαια ἀρκετὰ βέβηλος, ἀλλὰ ἡ ἀ ν θ ρ ω π ὅ τ η τ α, στὸ πρόσωπό της, γιὰ κείνον, πρέπει νὰ εἶναι ἁγία. Μπορεῖ δὲ ὅλη τὴ δημιουργία, ὅ,τι δήποτε θέλει καὶ τὸ μπορεῖ, νὰ τὴ μεταχειριστῆ γιὰ μέσο. Μόνον ὁ ἄνθρωπος, καὶ μ' αὐτὸν κάθε λογικὸ δημιούργημα, εἶναι ἀ π ὸ μ ὄ ν ο ς τ ο υ σ κ ο π ὄ ς. Τοῦτο σημαίνει πῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ὑποκείμενο τοῦ ἠθικοῦ νόμου, πὸν εἶναι ἁγιος δυνάμει τῆς αὐτονομίας τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Γι' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν αὐτονομία κάθε βού-

ληση, ἀκόμα κι' ἡ ἰδιαίτερη βούληση κάθε προσώπου, ὅταν κατευθύνεται πρὸς τὸ ἴδιο αὐτὸ πρόσωπο, εἶναι περιορισμένη, ὑπὸ τὸν ὄρο τῆς συμφωνίας μὲ τὴν ἀντικειμενικὴν ἀξία τοῦ λογικοῦ ὄντος, εἶναι ὑποχρεωμένη δηλ. νὰ μὴν ὑποτάξῃ αὐτὸ τὸ ὄν σὲ ἓνα σκοπό, πού δὲν εἶναι δυνατὸς κατὰ ἓνα νόμο, πού νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ βούληση τοῦ ἴδιου τοῦ παθητικοῦ ὑποκειμένου, γιὰ τοῦτο πρέπει νὰ μὴ τὸ μεταχειρίζεται ποτὲ σὰν ἀπλὸ μέσο, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ γιὰ σκοπό. Αὐτὸ τὸν ὄρο τὸν ἀποδίδουμε ἀκόμα καὶ στὴ θεία βούληση σχετικὰ μὲ τὰ λογικὰ ὄντα στὸν κόσμον, σὰν πλάσματά της, γιὰτὶ ὁ ὄρος αὐτὸς βασίζεται στὴν προσωπικότητά τους, πού μόνον ἀπ' αὐτὴν μποροῦν νὰ εἶναι σκοποὶ καθ' ἑαυτά.

Αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς προσωπικότητας, πού γεννάει τὸ σεβασμὸ καὶ πού μᾶς βάζει μπροστὰ στὰ μάτια μας τὴν ἀνωτερότητα τῆς φύσης μας (κατὰ τὸν καθορισμὸ της) ἐνῶ ταυτοχρόνως μᾶς κάνει νὰ διακρίνουμε τὴν ἔλλειψη τῆς συμφωνίας τοῦ τρόπου τῆς συμπεριφορᾶς μας πρὸς αὐτήν, κι' ἔτσι καταπολεμεῖ τὴν ἀλαζονεία μας, εἶναι φυσικὴ καὶ μπορεῖ εὐκόλα νὰ τὴν κατανοήσῃ καὶ τὸ πιὸ συνηθισμένο ἀνθρώπινο λογικόν. Κάθε ἄνθρωπος, ἀκόμα κι' ἓνας μέτρια τίμιος, δὲν ἔχει παρατηρήσει πὼς πολλές φορές κρατήθηκε ἀπὸ τὸ νὰ πῆ κάποιο ψέμμα, πού θὰ τὸν ἔβγαζε ἀπὸ μιὰ δύσκολη κατάσταση ἢ μ' αὐτὸ θὰ βοηθοῦσε κάποιο φίλο του, μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ μὴ ξεπέσῃ στὴν ἴδια του τὴ συνείδηση ; Ἕνας δίκαιος ἄνθρωπος, στὴν πιὸ μεγάλη δυστυχία τῆς ζωῆς του, πού μποροῦσε νὰ τὴν ἀποφύγῃ, ἀρκεῖ νὰ μὴν τὸν ἐννοιαζέ γιὰ τὸ καθῆκον, δὲν κρατιέται ἀκόμα ἀπ' τὴ συνείδηση πὼς διατήρησε τὴν ἀξιοσύνη του καὶ τὴν τιμὴ ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας στὸ πρόσωπό του καὶ πὼς δὲν ἔχει ἀφορμὴ νὰ ντρέπεται μπροστὰ στὸν ἑαυτό του καὶ νὰ φοβᾶται τὸ ἐσωτερικὸ βλέμμα τῆς ἔρευνας τῆς συνείδησης ; Αὐτὴ ἡ παρηγοριὰ δὲν εἶναι εὐδαιμονία, οὔτε τὸ μικρότερον μέρος εὐδαιμονίας. Γιὰτὶ κανένας δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ τοῦ δο-